

Казакова Т. П. Творчасць Грыгорыя Цамблака ў Вялікім княстве Літоўскім і традыцыі ўсходнеславянскага красамоўства. Т. П. Казакова // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 4 / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. — Минск: БГУ, 2009. — С. 258-265

Т. П. Казакова

ТВОРЧАСЦЬ ГРЫГОРЫЯ ЦАМБЛАКА Ў ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ І ТРАДЫЦЫІ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАГА КРАСАМОЎСТВА

Літаратурная спадчына мітрапаліта Вялікага княства Літоўскага Грыгорыя Цамблака арганічна ўвайшла ў кантэкст беларускай літаратуры XV ст. і значна ўзбагаціла наша прыгожае пісьменства яркімі творамі ўрачыстага красамоўства. На працягу XV—XIX ст. яго «Словы» на царкоўныя святы перапісвалі кніжнікі беларускіх манастыроў, мастацкі свет пісьменніка фарміраваўся на аснове паўднёvasлавянскай і ўсходнеславянскай літаратурных традыцый, якія ўваходзілі ў сферу візантыйскага ўплыву. З глыбокай старажытнасці творы візантыйскіх рытараў (Іаана Златавуста, Іаана Дамаскіна) і выдатных славянскіх прапаведнікаў (Іларыёна, Кірылы Тураўскага, Клімента Ахрыдскага) шырока распаўсюджваліся на землях усходніх і паўднёвых славян, у манастырах Афона і Канстанцінопаля.

У працах Бушміна А. С., Каваленкі В. А., Ліхачова Дз. С., Мальдзіса А. І. глыбока асэнсаваны шматбаковы характар праблемы традыцый і пераемнасці ў літаратуры. А. С. Бушмін піша: Сэнс <...> духоўнага ўзаемаабмену заключаецца не ў наакупленні аднародных з'яў, а ў імкненні да багацця і разнастайнасці, да яднання дасягненняў, да стварэння новага, якое арганічна ўключае лепшае з таго, што было створана раней» [8, с. 14].

У XI ст. мітрапаліт Іларыён напісаў «Слово о Законе и Благодати», якому ўласціва «адзін-ства патрыятычнай ідэі і шырокага агульначалавечага універсалізму» (Дз. С. Ліхачоў), у XII ст. тураўскі епіскап Кірыла стварыў каля сямідзесяці твораў, якія прынеслі яму славу «другога Златавуста». Літаратурная дзейнасць Грыгорыя Цамблака на беларускіх землях адбывалася ў перыяд росквіту Вялікага княства Літоўскага. Князь Вітаўт выношаў ідэю разрыву дыпламатычнай уніі з Польшчай, у яго абвастрыліся адносіны з Маскоўскім князем Васілём і мітрапалітам Фоціем, таму ён і вырашыў паставіць Грыгорыя Цамблака на мітраполію «Кіева і ўсёй Літоўскай дзяржавы». І. Б. Грэкаў прыводзіць цікавае пісьмо лівонскага магістра, у якім той піша, што «Вітаўт абраў <...> патрыярха ў Літве і разлічвае прывесці ў паслушэнства гэтаму патрыярху масквіцянаў, наўгародцаў, пскавічоў, адным словам, усе рускія землі» [10, с. 295]. Вядома і тое, што ў гэты час будуецца шмат цэркваў і манастыроў у Брэсце, Слоніме, Слуцку, а ў сталіцы дзяржавы — Вільні — цэрквы пераважалі над касцёламі [11, с. 92—95].

На пачатку 1414 г. князь Вітаўт склікаў сабор іерархаў Вялікага княства Літоўскага, на якім прапанаваў адасобіцца ад маскоўскай мітраполіі і прызначыць свайго мітрапаліта, бо Фоцій, «седячу на stole митропольствеюм всея Руси», не займаецца манастырамі, цэрквы разбураюцца і бяднеюць, «много чиниша не по правилу апостолским и отеческим» [3, с. 33]. Князь Вітаўт накіраваў у Канстанцінопаль дэлегацыю на чале з Г. Цамблакам за блаславеннем, але канстанцінопальскія патрыярхі не пажадалі падзелу ўсходнеславянскай царквы і не задаволілі просьбу беларуска-літоўскага князя.

15 лістапада 1415 г. па прапанове князя Вітаўта ў Навагародку быў скліканы спецыяльны сабор праваслаўных іерархаў, на якім без згоды Канстанцінопаля на мітраполію Кіева і «всея Руси» быў пастаўлены Грыгорый Цамблак. Князь Вітаўт разаслаў «Акруговую грамату», дзе афіцыйна паведаміў пра «поставление въ санъ Киевского

митрополита Григория Цамблака» [4, с. 35]. Прымаючы пастанаўленне, Цамблук выявіў мужнасць і самаахвярнасць, бо яго аддалі

Казакова Тат'яна Петровна — доцент кафедры истории белорусской литературы Белорусского государственного университета, кандидат филологических наук

анафеме і канстанцінопальскія патрыярхі, і Фоцій, які назваў Кіеўска-Літоўскага мітрапаліта «мятежником, поставленным от несправедного собора», «отлученным і проклятым».

Мітрапаліцкая кафедра спачатку знаходзілася ў Кіеве, але пасля 1416 г., калі Кіеў быў разбураны ханам Эдыгеем, Грыгорый Цамблук перанёс яе ў Вільню, а сваёй рэзідэнцыяй зрабіў Наваградак. Прамае дачыненне да асобы Цамблака мае думка М. Бярдзьева: «Чалавек па сваёй унутранай прыродзе ёсць нейкі вялікі свет — мікракосмас, у якім адлюстроўваецца і знаходзіцца ўвесь рэальны сусвет і ўсе вялікія гістарычныя эпохі» [6, с. 19].

Творчая дзейнасць Грыгорыя Цамблака ў Вялікім княстве Літоўскім была надзвычай плённай. На беларускіх землях ён напісаў шэраг твораў розных жанраў: пахвалы святым і гістарычным асобам («Слова пахвальнае Дзімітрыю», «Слова пахвальнае Яўфімію»), пропаведзі («Слова на Узнясенне Ісуса Хрыста», «Слова на Успенне Багародзіцы», «Слова на адсячэнне галавы святога і слаўнага прарока і папярэдніка і Хрысціцеля Іаана», «Слова ў тыдзень кветканосся», «Слова на Уздвіжанне», «Слова на Праабражэнне»), палемічны твор «Слова як трымаюць веру немцы», прамовы («Сповід веры», «Слова пахвальнае айцам Канстанцкага сабора», «Прывітальная прамова Марціну V»), духоўны верш «На Успенне Багародзіцы», справавыя дакументы «Акруговае пасланне літоўскага вялікага князя Вітаўта», «Саборная грамата літоўскіх епіскапаў».

Чалавек і сусвет у творчасці мітрапаліта Іларыёна, тураўскага епіскапа Кірылы і мітрапаліта Грыгорыя Цамблака. Асэнсаванне гістарычнасці быцця і праблема зямнога прызначэння чалавека знаходзіць мастацкае афармленне ў «Слове о Законе и Благодати» мітрапаліта Іларыёна, у прытчах Кірылы Тураўскага, у «Слове пахвальным Яўфімію» Грыгорыя Цамблака.

Мітрапаліт Іларыён, услаўляючы хрысціянства, «зрабіў прадметам свайго разгляду лёс усяго чалавецтва» [9, с. 39]. Таленавіта выкарыстоўваючы прынцып лагічнай дэдукцыі, ад агульнафіласофскай праблемы (узаемаадносін Старога і Новага Заветаў) ён пераходзіць да тэмы Русі, ухваляе яе першахрысціцеля князя Уладзіміра. Услаўляючы Русь як роўную сярод іншых хрысціянскіх народаў, Іларыён надае пропаведзі патрыятычнае гучанне: «И донележ стоит мир, изми ны от руку чужих; и да не нарекутся людие твои: людие пагубнии, и стадо твое: пришельцы в земли не своя; да не рекут страны: где есть Бог их? И не попускают на ны скорби и гладу и напрасных смертий, огня и потопления, да не отыются малодушни милости твоя?» [12, с. 105]. У «Слове пахвальным Яўфімію» Грыгорый Цамблук з горыччу згадвае сваю спакутаную радзіму — Балгарыю, падкрэслівае, што тырнаўскі патрыярх «от вьсех предпочтено судив отчство, к тому пакы възвращает ся» [22, с. 160]. Думкі пра лёс радзімы яднаюць гэтыя творы і робяць іх актуальнымі для ўсіх народаў у розныя часы.

Будучыню свайго народа мітрапаліт Іларыён бачыць шчаслівай і радаснай. У пахвале князю Уладзіміру ён кажа: «Виждь и град величеством сияющь, виждь церкви цветущей, виждь христианство растущее, виждь град иконами святых освящаем блистающее, и тимьяном обухаемь, и хвалами и божественными пении святыми оглашаем?» [12, с. 96]. Пачуццё трылогі за свой народ, які знаходзіўся ў турэцкай няволі, працінае творчасць Грыгорыя Цамблака. Пісьменнік, таленавіта аздабляючы свае творы элементамі драматычнага эфекту, выкарыстоўваючы біблейскую сімволіку, абвінавачвае

шматлікіх ворагаў хрысціян. Абарона роднай веры і культуры, услаўленне нацыянальна-культурных дзеячаў ва ўмовах турэцкага нашэсця былі глыбока патрыятычнымі актамі Цамблака. На фоне падзей біблейскай гісторыі, спалучаючы прыёмы абстрагавання і псіхалагічнай пранікнёнасці, пісьменнік паказвае «унутраны» свет Яўфімія Тырнаўскага, яго хрысціянскія дабрачыннасці і грамадзянскую пазіцыю.

У «Слове пахвальным Дзімітрыю» мітрапаліт ВКЛ закранае праблему ўзаемаадносін царкоўнай і свецкай улады. Ён абвінавачвае уладароў, якія жорстка ставяцца да падначаленых і непаслядоўныя ў веры. Асабліва ўхваляе подзвіг Дзімітрыя Салунскага, які ахвяруе жыццём у імя хрысціянскіх ідэалаў. Пісьменнік, выкарыстоўваючы прынецп «двайнога адлюстравання» [24, с. 29], прыёмы «извития» слоў, сцвярджае, што насілле — праява бездухоўнасці.

З пазіцыі хрысціянскай маралі прапаведнік намагаецца раскрыць псіхалогію забойцы ў «Слове на адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля»: «Коима очима възре на небесного онаго и пустынного мужа, съдя в благоленне устроени? Како приступи, како извлече меч? Како не утьрпе нечистаа рука, наносима на святую шею?» [47, с. 259]. Сінтаксічны паралелізм з яскравай тэндэнцыяй да ізахроннасці коланаў узмацняе экспрэсіўнасць прапаведзі.

Значнае месца ў творчасці сярэднявечных рытараў займала праблема маральнага ўдасканалення чалавека. М. Бярдызьеў пісаў, што «хрысціянства ўпершыню прызнала бясконцую каштоўнасць чалавечай духоўнасці» [6, с. 92]. Кірыла Тураўскі ў «Прытчы пра душу і цела», у «Слове пра чалавека і пра нябесныя сілы» і ў «Слове святога Кірыла», разважаючы пра духоўнае і цялеснае, нябеснае і зямное, паказваючы дваццаць «мытарств» чалавека, абапіраючыся на аўтарытэты евангеліста Мацвея, Іаана Багаслова і апостала Паўла, сцвярджае, што «высотою и величеством невозможно изглаголить усты человеческими» [23, с. 388]. У творах тураўскага епіскапа праз багатую біблейскую вобразнасць і цытацыю тэкстаў Свяшчэннага Пісання, твораў візантыйскіх рытараў яскрава адчуваецца прыярытэт духоўнага над цялесным, ён верыў у магчымасці чалавечай душы дасягнуць нябеснага Царства. У гэтай сувязі А. А. Кожынава слухна заўважае: «... комплексны воблік свету ў свядомасці чалавека складваецца як за кошт рэальнай рэчаіснасці, так і за кошт рэчаіснасці ідэальнай, якая канцэнтруецца ў свядомасці чалавека ў асноўным пад ўздзеяннем тэкстаў» [14, с. 21].

Пісьменнік-ісіхаст Грыгорый Цамблак успрымае чалавека як вышэйшую разумную істоту, дзеля якой Бог стварыў свет. Філасофія ісіхастаў пабуджала да ўнутранай духоўнай актыўнасці, дынамічнага самазасяроджвання ў малітве, да самаўдасканалення асобы, бо ісіхасты разглядалі чалавека як «адзіную псіхасаматычную істоту» [20, с. 291]. Таленавіта і прыгожа паказаў пісьменнік значэнне для ўсіх хрысціянскіх народаў творчай дзейнасці Кіпрыяна: «... в нем беаше любовь нелицемерна, яже закону и пророкам глава, благодаць во устну излианна, смиренномудриа крайний предел, Авраамово странноприимство или наче богоприим-ство, целомудрие Иосифово, Моисеова благодать, и своеплеменником милование, Иово терпение, Аароново священнолепие, Самаилова твёрдость, Давидова кротость, Соломонова премудрость, Илиина ревность, Данилово рассуждение» [27, с. 31]. З новазапаветных герояў ён параўноўвае Кіпрыяна з апосталам Паўлам, які распаўсюджаў хрысціянства ў многіх краінах. Спалучаючы элементы мастацкага абстрагавання і канкрэтызацыі, пісьменнік уключае асобу Кіпрыяна ў кантэкст сусветнай гісторыі. Вобраз героя набывае рысы звышзямнога чалавека. Градацыя думкі Грыгорыя Цамблака прасочваецца ў арганічным пераходзе ад дзейнасці герояў біблейскай гісторыі да асабістых перажыванняў і пачуццяў. Адбываецца «выхад» на вертыкаль славеснага пляцення, што дазваляе пераадолець абмежаванні лінейнага члянэння традыцыйных форм» [15, с. 94].

Адной з цэнтральных ідэй усходняй патрыстыкі М. Бярдзьеў лічыў ідэю тэозіса, ператварэння сусвету [7]. Так, тэма ператварэння была ўласціва і для ўсходнеславянскіх рытараў XI—XII ст., і для творчасці Цамблака. На думку мітрапаліта Іларыёна, прыняцце хрысціянства, «веры благодатной», ператварыла Русь: «Бывъшем намъ слепомъ и истиньнааго света не видящемъ, нъ въ лъсти идольстии блудящемъ, къ сему же и глухомъ отъ съпасенааго учения помилова ны Бог — и въсия и въ насъ светъ розума» [12, с. 64]. Шматлікія цытаты з кнігі прарока Ісайі пераконваюць у неабходнасці і абумоўленасці ператварэння. С. Ф. Кузьміна заўважае: «значны Біблейскі цытатны фонд, які акумулюе універсальныя сэнсы, выкарыстоўваецца аўтарам у пэўнай і выпрацаванай выключна ім сістэме» [17, с. 125].

Цэнтральнай ідэяй творчасці Кірылы Тураўскага з'яўляецца духоўнае ператварэнне чалавека пры дапамозе кніжнай асветы. У «Прытчы пра душу і цела» тураўскі епіскап сцвярджае: «Добро убо, братъе, и зело полезно еже разумевати нам божественных писаний ученье: се и целомудрену душу стваряет, и к смиренію прилагает ум, и сердце на реть добродетели възъстряет, и всего благодарствена створяет человека, и на небеса к горним обещанием мыслъ

приводит, и к духовным трудом тело укрепляет, и преобидити сего настоящаго житья, славы и богатства творит, и всея житийскоя света сего печали отводит» [23, с. 429]. Шматлікія гомеатэлеўты ўзмацняюць уражанне велічнасці і значнасці гэтага працэсу.

Для Грыгорыя Цамблака ідэя ператварэння з'яўляецца дамінантнай, бо ў аснове яго светапогляду было ўяўленне пра разумовую малітву і фаворскі свет, свет ператварэння, які папярэднічаў царству Бога. Згодна з тэорыяй ісіхастаў, чалавек пры дасягненні вышэйшай ступені духоўнай дасканаласці мог убачыць фаворскае святло, водбліскі якога маглі адбіцца і на ім. Вучэнне ісіхастаў аб ператварэнні чалавека — гэта, па сутнасці, тэорыя творчага працэсу. Тэарэтык ісіхазму Грыгорый Палама вучыў, што менавіта дар творчасці вылучае чалавека і надае яму асаблівае месца ў сусвеце. Вядомыя царкоўныя і культурныя дзеячы адрозніваюцца харызматычнымі талентамі, бо творчасць — гэта кеносіс, патрабуе ад чалавека напружання фізічных і духоўных сіл: «Не бо токмо уча, или вещаа, но и зримъ, просто достоин бе всякоа добродетели учение въ зрящихъ душах вселити» [27; 28].

Прамоўніцкае майстэрства Грыгорыя Цамблака. Сярод твораў, якія Цамблук напісаў у Но-вагародку і Вільні, вылучаецца «Слова на Ператварэнне Госпада Бога Ісуса Хрыста», якое захавалася ў шматлікіх рукапісных зборніках [28—33; 35—43; 45—46]. Пропаведзь уражвае эмацыянальнасцю, духоўнай глыбінёй, імкненнем паказаць евангельскія падзеі ў кантэксце хрысціянскай гісторыі (Ев. Мцв. 17. 1—9). Менавіта ў гэтым творы прапаведнік вызначае свой мастацкі стыль: «певец издалеча плетя песнь» [26, с. 200]. На аснове псаломы (Псалтыр 67. 16) Грыгорый Цамблук стварае гімн Фаворскай гары, дзе адбылося духоўнае Ператварэнне Ісуса Хрыста: «гора божия, гора усыренная, гора тучна, гора, яже благовали Бог жити в нея» [26, с. 200 зв.]. Аўтар асэнсоўвае біблейскія падзеі, супастаўляе гару Фавор са старазапаветнымі гарамі — Сінаем, Харывам і Араратам, — як святло і цемру, падкрэслівае, што Фавор — гэта месца над гэтым светам, «уединенно и пусто». Сведкамі падзеі, якая адбывалася на гары Фавор, з'яўляюцца старазапаветныя героі — Майсей і Ілля: «Моисеи на гору возшед, во облак вниде, закон приемля, но мрачен и темен . тамо убо сень бяше закона . zde же самая истинная благодать простирайте...» [26, с. 206 зв.]. Новазапаветныя апосталы Пётр, Іаан і Іякаў асэнсоўваюць Ператварэнне Ісуса Хрыста як перамогу святла над цемрай, ператварэнне рэчыўнага ў духоўнае: «адамова лица стыдь очисти хотя» [26, с. 208]. Грыгорый Цамблук уключае ў прапаведзь і палеміку з Грыгорыем Акіндзіным (візантыйскі царкоўны пісьменнік, філосаф, прыхільнік вучэння Варлаама, лічыў, што толькі веды і

вопыт даюць чалавеку ісціну) : «Зриши ли, како от преумножения евангелисты скверная еретиком, яко же некоторые пуше мечеви, языки пресецают?» [26, с. 201 зв.]. Манументальнасць падзеі, эмацыянальнае напружанне ў фінале пропаведзі дасягаецца шматлікімі анафарычнымі паўтарамі: «сей прекланяются горы, сей дароносят холми, сию чтут острова, сию ублажают поля, сию послушают юдоли, сию хвалят пустыня, сию превозносят вертепе, сию орошают облацы, сию прохлаждают ветри, сию воспевают птицы, сию желают иноци» [26, с. 207]. У цэнтры ўзвышаецца Ісус Хрыстос у промнях святла.

Безумоўна, ў пропаведзі Грыгорыя Цамблака, як і ў пропаведзях Кірылы Тураўскага, асноўным прынцыпам арганізацыі тэксту з'яўляецца экзегезіс. Пры гэтым ён таленавіта пераплятае біблейскія цытаты, алюзіі з Бібліі, выкарыстоўвае шматлікія тропы і фігуры, каб асэнсаваць асноўную ідэю ісіхастаў — прыроду фаворскага святла.

Дарэчы, першыя даследчыкі творчасці Грыгорыя Цамблака адзначалі, што стыль пропаведзяў мітрапаліта ВКЛ вельмі блізкі да пропаведзяў тураўскага епіскапа Кірылы [19].

Магчыма, меў рацыю І. І. Каліганаў, які выказаў думку, што «пры пераездзе з адной славянскай краіны ў другую ў межах праваслаўнага рэгіёна кніжнікі даволі тонка адчувалі гэтыя адрозненні і чуйна на іх рэагавалі» [13, с. 200]. Ю. К. Бегуноў дастаткова пераканаўча паказаў тыпалагічную агульнасць твораў урачыстага красамоўства ў паўднёвых і ўсходніх славян [5, с. 38—51]. Пропаведзям Кірылы Тураўскага ўласціва стройная кампазіцыя, шмат-

лікія дыялогі, ампліфікацыя тропы і стылістычных фігур. «Для сярэдневяковай медытатывнай літаратуры, — адзначаў С. С. Аверынцаў, — асабліва шмат дала тэхніка рытарычнай ампліфікацыі — майстэрства рабіць прамову пашыранай і тым павышаць сілу яе ўздзеяння» [2, с. 115]. У пропаведзях Грыгорыя Цамблака шырока выкарыстоўваецца цытацыя і метафарычная ампліфікацыя, думка часта паўтараецца, выкарыстоўваюцца розныя прыёмы *elocutio* — рытарычныя пытанні, воклічы, звароты і г. д. Напрыклад, у «Слове на Успенне Багародзіцы» матыў смутку ўзмацняюць шматлікія пыталыя канструкцыі: «Почто отлете от нас, своих рабов, голубица неблазненная? Почто удалися от нас горлица сладкогласная? На кого возрим прочие? Кто нам провещает? Кто же от навет Иудейских печаль нашу утешит?» [48, с. 430]. У выказванні пачуцця адчуваецца «пераадольванне слова» [18, с. 11], што дазваляе прапаведніку выказаць дадатковы «звышсэнс»: матыў смутку спалучаецца з ідэяй вялікасці Багародзіцы. Грыгорый Цамблук выкарыстоўвае ўсе прыёмы экспрэсіўна-эмацыянальнага стылю, пераконвае інтанацыяй, рытмам, рытмічныя варыяцыі дазваляюць вяртацца да асноўнай тэмы, якая пры гэтым падкрэсліваецца і набывае мастацкую экспрэсію. Адметнымі асаблівасцямі пропаведзяў Грыгорыя Цамблака з'яўляецца несуразмернасць частак (экзордыум, нарацыя, канклюдзія), непазлядоўнасць развіцця сюжэта, вар'іраванне думкі.

У творах Кірылы Тураўскага кніжная асвета з'яўляецца сродкам дасягнення духоўнай прыгажосці і выратавання чалавека. У «Прытчы пра душу і цела» прапаведнік канкрэтызуе гэтую думку: «Тако обретыи божественных книг скровища — пророчьских же и псаломьских и апостольских и самого Спаса Христа спасенных словес истинный с рассужением разум, — уже не себе единому есть на спасение, но инем многим послушающим его» [23, с. 429]. Цамблук адзначае рэлігійна-асветніцкую дзейнасць свайго настаўніка: «пастырь Христова стада» Яўфімій перадаў царкве новыя кнігі — «скрижали истинно небесного съкровища» [22, с. 196]. Пісьменнік лічыць нявыпраўленыя тэксты крыніцай шматлікіх ерасей, падрабязна расправядае пра працу тырнаўскага патрыярха па выпраўленні богаслужэбных тэкстаў.

У «Слове на Узнясенне Ісуса Хрыста» цытаты з біблейскіх кніг таксама выконваюць ролю стылістычнага цэнтра, пропаведзь складаецца з рытмічна пабудаваных стылістычных перы-ядаў, уражанне велічнасці свята ствараецца чаргаваннем анафар і эпіфар:

Достояше бо престаревшамуся
От новаго обновитися
И недужному от врача исцелитися,
И оумершему от живота воскреситися,
И осужденному подь грехомь
От безгрешного свободитися,
И тленному от нетленного обезтленитися,
И земному от небесного вознесетися [26, с. 304 адв.].

Канструкцыю «тленный — нетленный» аўтар абнаўляе і пашырае. Стварае паліптотан (стылістычная фігура, ад грэч. *poluptotan* — назапашванне) «тленному от нетленного обезтленитися», які надае пропаведзі экспрэсіўнасць. Выказванні біблейскіх герояў ствараюць аснову твора і выклікаюць розныя аналогіі. Напрыклад, псалом «Восшел Бог при восклицаниях, господь при звуке трубном» [46, с. 6] творца абагульняў і пашыраў у адносінах да свету:

Взыде богъ в воскликновении, Господь во гласе трубне, И паче въ лепоту,
Достояше бо цареви съ воскликновениемъ Выходъ имети,
Воскликновение бо воспроведание и Возношение народное есть
На царьхъ бываемо и победителехъ [26, с. 306 адв.].

Стрыжнявое слова перыяду «воскликновение» ў інтэрпрэтацыі Грыгорыя Цамблака з'яўляецца сродкам вар'іравання сэнсавага комплексу: псаломнае прароцтва — зямное прызнанне Хрыста. Спалучаючы па прынцыпе градацыі ў вобразе Хрыста цара і пераможцу, прапаведнік сцвярджае яго Боскую існасць, а потым паказвае яго ўзнясенне на неба: «мыслены силы славяхоу, воспеваху, хваляху т рисотую песнь, приношаху дароношение, дивляхуся толикому восхождению, и с плотию владычески восходяша от земля, и трепетомъ одержими, горнешамъ силамъ врата взятии повелеваху» [26, с. 306 адв.].

Письменнік акцэнтуюе ўвагу слухачоў на тым, што Хрыстос пакутуе дзеля выратавання чалавецтва: «Но почто окровавлены и пронзены оуды носиши, бесстрастный божеством? Точило, — глаголаше, — истоптахъ единь, кровь свою излияхъ единь за всехъ» [26, с. 307]. Выкарыстоўваючы сінанімічную, цытатную і метафарычную ампліфікацыю, Г. Цамблак знаходзіў «агульнае, абсалютнае і вечнае ў прыватным, канкрэтным і чалавечым <...> хрысціянскія ісціны ва ўсіх з'явах жыцця. Пропаведзі Грыгорыя Цамблака ўражваюць веліччу духоўнага сэнсу, глыбінёй пазнання і прыгажосцю выказвання».

Даследчыкі царкоўнай музыкі адзначаюць, што Грыгорый Цамблак увёў у беларускіх храмах балгарскі распеў. Захаваўся адзіны духоўны верш-гімн Цамблака «На Успенне Багародзіцы» — сінтэз слова і музыкі. Пачынаецца верш традыцыйным зачынам:

Днесь владычица и Богородица,
Пресвятая Дева царица,
Преходит от земных к премирным,
Ко царю царствующему,
К сыну своему и Богу [49, с. 4].

Урачыстасць і глыбокі сэнс падзеі перадаюць рытарычныя воклічы і хайрэтызмы (услаўленні), чаргаванне ікасаў і кандакаў — строф акафіста:
Радуйся двере жизни,

Радуйся горо присенная,
Радуйся мосте приводяй всех,
Иже верою Твое представление чтущая
Къ вечному.

Подобаеть бот и матери Божии,

Яко царице, царьскими добротами дароноситься [49, с. 6].

У заключнай частцы верша зварот да Багародзіцы прасякнуты зямнымі клопатамі:

Царице небесная и многопетая Владычице! Сродна писвоения не забуди и не оскудеи
Назирающся,

Не забуди царя и град, и люди, Иноци и прости [49, с. 6].

Безумоўна, пры стварэнні верша Г. Цамблак абапіраўся на багаты вопыт антычных рытараў — Рамана Сладкапеўца, Грыгорыя Вялікага, Іаана Дамаскіна, Іаана Златавуста [гл. 1].

Думку Іларыёна пра раўнапраўе ўсіх народаў, якія далучыліся да хрысціянства, Цамблак творча развівае. Іх гістарычны лёс прапаведнік бачыць у праваслаўным адзінстве. На Канстанцкім саборы ён кажа: «Христос съедини нас крещением и ко волным страсти грядым» [21, с. 151]. У. М. Конан адзначае, што ў той час барацьба за праваслаўе была канкрэтна-гістарычнай формай барацьбы за палітычную незалежнасць і нацыянальна-культурную самастойнасць беларускага народа [гл. 16]. Такім чынам, канцэптасфера мітрапаліта Іларыёна, епіскапа Кірылы і мітрапаліта Грыгорыя Цамблака вельмі блізкая, прапаведнікі ў традыцыйныя сюжэты ўключалі найбольш значныя праблемы грамадска-палітычнага жыцця, та-

ленавіта развівалі грэка-славянскую традыцыю ўрачыстага красамоўства. Творчасць Грыгорыя Цамблака, красамоўная і экспрэсіўная, адпавядала зменам у духоўным жыцці беларускай народнасці, сведчыла аб плённасці міжславянскіх літаратурных сувязей і традыцый.

ЛІТАРАТУРА

1. *Аверинцев, С. С.* Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. М., 1977. 320 с.
2. *Аверинцев, С. С.* Поэты / С. С. Аверинцев. М. : Языки русской культуры, 1996. 364 с.
3. Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. 1. 1340—1506. СПб., 1846. № 23.
4. Акты, относящиеся к истории Западной России. Т. 1. 1340—1506. СПб., 1846. № 25.
5. *Бегунов, Ю. К.* Ораторская проза Киевской Руси в типологическом сопоставлении с ораторской прозой Болгарии / Ю. К. Бегунов // Славянские литературы. LX Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. М., 1983. С. 38—51.
6. *Бердяев, Н.* Смысл истории / Н. Бердяев. М.: Мысль, 1990. 173 с.
7. *Бердяев, Н. А.* Философия творчества, культуры и искусства: в 2 т. / вступ. ст., сост., примеч. Р. А. Гальцевой. М. : Искусство: ИЧП «Лига», 1994. Т. 1.
8. *Бушмин, А. С.* Межлитературные связи и преемственность-закономерность литературного развития / А. С. Бушмин // Литературные связи и литературный процесс: из опыта славянских литератур. М., 1986. С. 14—34.
9. *Горский, В. С.* Образ истории в «Слове о законе и благодати» Иллариона / В. С. Горский // Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов: сб. науч. трудов. Киев : Наукова думка, 1987. С. 39—50.
10. *Греков, И. Б.* Восточная Европа и упадок Золотой Орды (на рубеже XгV—XV вв.) / И. Б. Греков М.: Наука, 1975. 521 с.

11. *Грицкевич, А. П.* Положение православной церкви в Белоруссии в Xv—XvI веках (до Люблинской унии 1569 г.) / А. П. Грицкевич // Христианизация Руси и белорусская культура: материалы конференции. Минск: Минское епархиальное управление, 1988. С. 90—113.
12. *Иларион.* Слово о Законе и Благодати / Иларион / сост., вступ. ст., пер. В. Я. Дерягина, реконстр. древнерус. текста Л. П. Жуковской. М.: Столица, Скрипторий, 1994.
13. *Калиганов, И. И.* Некоторые черты литературного общения болгар, русских и сербов в эпоху средневековья / И. И. Калиганов // Литературные связи и литературный процесс: из опыта славянских литератур. М., 1986.
14. *Кожина, А. А.* Интровертированный образ мира в текстах Кирилла Туровского / А. А. Кожина. Минск: БГУ, 1999. — 201 с.
15. *Колесов, В. В.* Средневековый текст как единство поэтических средств языка / В. В. Колесов // Труды отдела древнерусской литературы / РАН; Институт русской литературы (Пушкинский Дом); редкол.: А. А. Алексеев [и др.]. СПб.: Дмитрий Буланин, 1996. Т. 50. С. 92—99.
16. *Конон, В. М.* Становление и развитие эстетической мысли Белоруссии (X в. — 1917 г.): автореф. дис. ... д-ра филос. наук / В. М. Конон. Минск, 1981. 33 с.
17. *Кузьмина, С. Ф.* «Слово о законе и благодати» митрополита Илариона: новые аспекты изучения (тысячелетняя традиция восточнославянской книжной культуры) / С. Ф. Кузьмина // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай. Ч. 1. Минск, 2000.
18. *Лихачев, Д. С.* Стилът на Търновска литературна школа и негово значение и развитие на староруска литература / Д. С. Лихачев // Език и литература. 1976. № 5.
19. *Макарий.* О Григории Цамблаке, митрополите Киевском, как писателе / Макарий // Известия Императорской Академии наук. Отделение русского языка и словесности. Т. 6. 1875. С. 97—153; *Вадковский, А.* Древнерусская проповедь и проповедники в период домонгольский / А. Вадковский // Православное обозрение. М., 1881. С. 73—101.
20. *Мейендорф, И. Ф.* О византийском исихазме и его роли в культурном и историческом развитии Восточной Европы в Xv в. / И. Ф. Мейендорф // Труды Отдела древнерусской литературы / АН СССР; Институт русской литературы / отв. ред. Д. С. Лихачев. Т. 29: Вопросы истории русской средневековой литературы. Памяти В. П. Адриановой-Перетц. Л.: Наука, 1974. С. 291—306.
21. *Никольский, Н. К.* Материалы для истории древнерусской духовной письменности / Н. К. Никольский // Сб. отделения русского языка и словесности. СПб., 1907. Т. 82. № 1—8. С. 148—152.

22. *Русев, П.* Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак / П. Русев, И. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. София, 1971.
23. Слово святого Кирилла // Мельнґкаў, А. А. Крыл, еігіскап Тураўскі: Жыццё. Спадчына. Све-тапогляд / А. А. Мельнікаў. Мінск : Беларуская навука, 1997. 462 с.
24. *Станчев, Кр.* Поетика на старобългарска литература / Красимир Станчев. София, 1982.
25. *Цамблак, Григорий.* Слово на Преображение Господа Бога и Спасителя нашего Иисуса Христа // Бібліятэка Расійскай Акадэміі Навук (БРАН). Адзел рукапісаў і старадрукаў. № 214. Торжественник, XVm ст., С. 200 зв.
26. *Цамблак, Григорий.* Слово на Вознесение Иисуса Христа // БРАН. Адзел рукапісаў і старадрукаў. № 214. Торжественник, XVm ст. С. 304 адв.
27. Чтения в обществе истории и древностей российских. М., 1872. Кн. 1.
28. БРАН, Збор таварыства старавераў, № 37. Торжественник, XVm ст., 284 л. Л. 236—244 зв.
29. БРАН. Архангельск' збор, № 24. Зборнік жіццй, казанняў і павучанняў, XVn ст., паўустаў, 298 л., сл. 274 зв. 282 зв.

30. БРАН. Асноўны збор, Пралог, XVH ст., паўустаў, 741 л. С. 169—177.
31. БРАН. Асноўны збор. Торжественник, XVm ст., скорапіс і паўустаў. 414 м. Л. 351—357.
32. БРАН. Збор В. Т. Дружшына, № 337. Торжественник, XVm ст., скорапіс, 425 л. Л. 359—369 зв.
33. Дзяржаўная бібліятэка РФ (ДзБРФ). Збор Тройца-Сергіевай лаўры, ф. 304, № 680. Мінея Чэцця, жнівень, XVH ст., паўустаў, 444 л. Л. 185 зв. — 199 зв.
34. ДзБРФ. Збор Рагожаскіх могілак, ф. 247, № 724. Торжественник, XLX ст., паўустаў, 246 л. Л. 198—212.
35. ДзБРФ. Збор Строева, ф. 292, № 24. Мінея Чэцця, жнівень, XVH ст., паўустаў, 415 л. Л. 51—60 зв.
36. Дзяржаўны гістарычны музей Расіі (ДзГМР). Збор Уварава, № 854. Зборнік, XVH ст., паўустаў, Л. 18 зв. — 26 зв.
37. ДзГМР. Сінадальны збор, № 996. Мінея Чэцця, ліпень, паўустаў, 1144 л. Л. 908—910.
38. ДзГМР. Сінадальны збор, № 997. Мінея Чэцця, жнівень, паўустаў, 1569 л. Л. 85—94 зв.
39. ДзГМР. Чудаўскі збор, № 317. Мінея Чэцця, жнівень, паўустаў, 678 л. Л. 168—177 зв.
40. Расійская Нацыянальная бібліятэка (Санкт-Пецярбург) (РНБ). Волкаўскі збор. № 20. Торжественник, XIX ст., паўустаў, 574 л. Л. 338—346 зв.
41. РНБ. Збор А. А. Цітова, № 1322 399. Зборнік, XVH ст., паўустаў і скорапіс, 39 л. Л. 3—9.
42. РНБ. Збор Салавецкага манастыра, № 370. Торжественник, XVm ст., паўустаў, 394 л. Л. 237—248 зв.
43. РНБ. Збор таварыства старавераў, № 2. Торжественник, XDX ст., паўустаў, 275 л. Л. 232—240.
44. РНБ. Новы збор рукапісных кніг, 1928. 74, Торжественник, XVm ст., паўустаў, 311 л. Л. 169—178 зв.
45. РНБ. Новы збор рукапісных кніг, 1948. 100, Торжественник, XDX ст., паўустаў, 679 л. Л. 469—478 зв.
46. РНБ. Ф. А. Талстога, № 205. Зборнік, XVH ст. беларускі скорапіс, 306 л. Л. 223—227.
47. Нацыянальная бібліятэка Беларусі. Адзел рукапісаў і старадрукаў. № 214. Торжественник, XVm ст., 419 л. Л. 200—207 зв.
48. Цэнтральная Акадэмічная бібліятэка Літвы. Вільнюскі збор. № 105/199/ Жыцця святых.
49. *Ундольскі, В. М.* Замечания для истории церковного пения в России / В. М. Ундольский // Чтения в обществе истории и древностей Российских. 1846. № 3. С. 4—6.

SUMMARY

This article contains an analyze of the traditions of eastern-slavonics eloquence (selected works of mytropolyte Ilarion and the bishop of Turov Kyryll) and the creation of Gregory Tsamblak in the Great Duchy of Lithuania. The main attention was given to their ideological and art resemblance. In the way of the topic of research there is an analyze of the speech of Ilarion, ceations of Kyryll Turovski and creations of Gregory Tsamblak which was made in the Great Duchy of Lithuania. In conclusion there is an idea of an accordance of the creation of Gregory Tsamblak to changings in mental life of belorussian people. It means that there were successes in slavonics literature contacts and traditions.